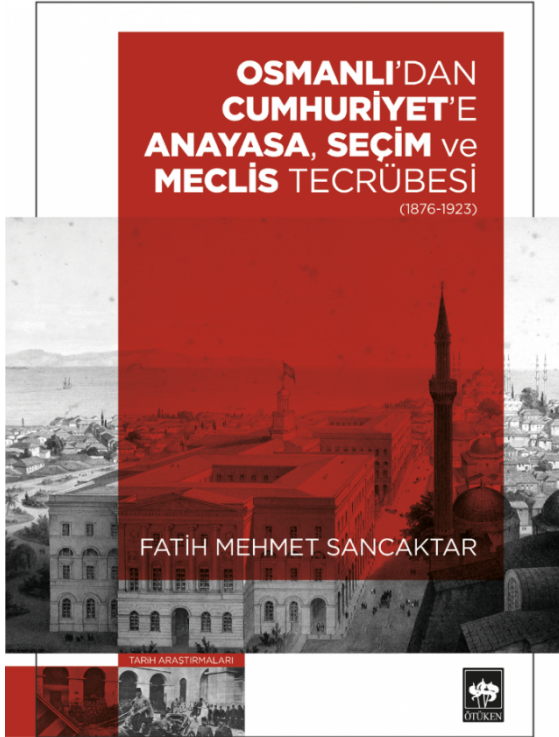

Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, 1. Baskı, 332 S., ISBN 978-625-408-128-6.

Kaya İMRAG *

Bu tanıtım yazısında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'ın Türk demokrasi tarihine yönelik çalışmalarına bir yenisini eklediği *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)* adlı eserini inceleyeceğiz. Eserin ele aldığı zaman dilimi Türkiye'de egemenliğin hükümdardan halka geçtiği süreci kapsamaktadır. Eser anayasa, seçimler, meclisler, siyasi partiler ve siyaset yapımı bakımından pek çok geleneğin ve teamülün oluştuğu bu sürecin sonucunda halkın egemenliğinin kesin olarak tesis edildiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan bir başvuru kaynağı niteliğindeki eserde önsöz, giriş, üç ana bölüm, sonuç, kaynakça, ekler ve dizin kısımlarının yanı sıra fotoğraflar, gravürler ve gazete kopyaları da yer almaktadır.

Giriş bölümü (s. 17-32); iki kısımdan oluşmaktadır. Yazar, birinci kısımda kitabın amacı, kapsamı, metodolojisi ve kaynakları

hakkında bir değerlendirmede bulunmaktadır. Eseri, I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyetin ilanına kadar olan zaman aralığıyla sınırlayan yazar; bu dönemde oluşan halkın egemenliği, demokrasi kültürü ve düşüncesinin Avrupa üzerinden değil Türkiye'nin kendi tarihi seyri içinde incelenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu tarihi seyir içinde anayasa, meclis, seçimler, siyasi partiler, iktidar ve muhalefet ilişkisi üzerinde önemle durmaktadır. Kullandığı kaynakların değeri ve sınırlarını tartışan yazar, araştırmasında kullandığı yöntemi ve amacını beyan etmektedir. Bu "beyanat" ile okuru eserin içine daha fazla çekmeyi amaçladığını söylemek mümkündür. Okur, böylece, yazarın amacına ne ölçüde ulaşabildiğini ve yönetime ne dereceye kadar bağlı kalabildiğini tartabilecektir. Bu, aynı zamanda okuru aktif bir okumaya sevk etmesi ve zihnini uyanık tutacak olması bakımından önemlidir. Bunu yazarın "örtük" amacı olarak da değerlendirmek mümkündür.

İkinci kısımda ise II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde idari, askeri, adli, sosyal ve kültürel alanlardaki yeniliklere dair genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu dönemlere ait Senedi İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanların içeriği, önemi, getirdiği yenilikler ve aldıkları tepkiler işlenmektedir. Özellikle Tanzimat döneminde merkezi idare bakımından yargı, yasama ve yürütmeye dair birtakım kurum, meclis ve danışma organlarına yer verilmektedir. Taşrada temsili karakter taşıyan Muhassıllık Meclisi üzerinde önemle durulmaktadır. Yine bu dönemde

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD imragkaya@gmail.com

yapılan yenilikleri eksik veya yanlış bulan muhalif odakların iktidarını değiştirmeye yönelik girişimleri ele alınmaktadır. Bu anlamda başarısız bir girişim olan 1859 yılındaki Kuleli Vakası'na ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Meşrutiyet rejimini getirme çabalarına yer verilmektedir. Neticede halkın yönetime katılması ve temsil edilmesine dair iradenin oluşmaya başladığı süreç işlenerek kitabın ana bölümlerinin zemini oluşturulmaktadır.

“I. Meşrutiyet Dönemi: Anayasa ve Meclis-i Mebusan” adlı birinci bölümde (s. 33-64); Türkiye'deki ilk anayasa, meclis ve seçim tecrübesi konu alınmaktadır. Meşrutiyet taraftarı aydın ve bürokratlar, Anayasa ve Meşrutiyeti ilan etmesi şartıyla II. Abdülhamid'i tahta çıkardılar. Yine de Meşrutiyetçiler ile Sultan arasında güç ve yetki mücadelesi söz konusuydu. Bu durum özellikle Anayasa'nın hazırlanmasında kendini gösterdi. Kanuni Esasi'yi hazırlayan komisyonun çalışmalarına yer veren Fatih Mehmet Sancaktar, kabul edilen anayasa metninin bölümleri ve maddelerini ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir. Anayasada padişah, hükümet ve meclislerin görev, yetki ve sorumluluklarını ele alan Sancaktar, yukarıda sözü edilen odaklar arasındaki güç ve yetki mücadelesinin anayasa metnine yansımalarını tartışmaktadır.

Kanuni Esasi'ye göre Padişahlık en güçlü kurumdu ve geniş yetkiler elde eden Padişah faaliyetlerinden sorumlu tutulamazdı. Meclisi Mebusan'ın ise her ne kadar tek yasama organı olmasa da yasamanın bir parçası olması önemli bir gelişme idi. Yazar, ciddi eksiklikler ve çelişkiler barındıran anayasa ve seçim kanununun kısa sürede yapılmasını da dikkate alarak ortaya çıkan tabloyu, Türk modernleşmesinin tipik özelliği olan hızlı hareket etme veya acelecilik bağlamında ele almaktadır.

Yine bu bölümde 1877 seçimi ve ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'ne yer verilmektedir. Eserde meclis ve seçimlere dair teamüllerin oluşmaya başladığı ortaya konulmaktadır. Meclisin ilk toplantısında Padişahın açış konuşması olan Nutk-ı Hümayun'un okunması ve daha sonra meclisin bir komiyon oluşturarak buna cevap olarak hazırladığı arıza-ı cevabiye'nin okunması geleneği önemli örneklerdir. Yazar bu metinlerin genel özelliklerine ve biçimlerine değinmektedir. Padişahın iç ve dış meselelere dair görüşlerini içeren Nutk-ı Hümayun'a meclisin verdiği cevabın, padişahın ortaya koyduğu görüşlere paralellik arz etmesinin, bu metinlerin temel özelliği olduğuna işaret etmektedir. Yazar, II. Abdülhamid'in açış konuşmasına ve meclisin verdiği cevaba geniş bir şekilde yer vererek bu metinler hakkında değerlendirme yapmaktadır.

Eserde ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'nin beş aylık faaliyetlerine ve II. Abdülhamid tarafından kapatılması sürecine yer verilmektedir. Yukarıda sözü edilen iktidar mücadelesini kendi lehine çeviren II. Abdülhamid, bundan sonra Meşrutiyetin ilanı ve Kanuni Esasi'nin hazırlanmasında etkili olan aydın ve bürokratların siyaset yapmalarının önüne geçmeye çalıştı. Ancak, Meşrutiyeti yeniden ilan etmekte kararlı olan Jön Türkler uzun yıllar sürececek bir mücadeleye girişti. Eserde, giderek güçlenen Jön Türklerin, siyasi fikirleri bakımından uzlaştıkları ve ayrıştıkları noktalar; askeri okullar, ordu ve bürokrasi içindeki faaliyetleri sonucu geniş kesimlere yayılmaları ve nihayet Meşrutiyeti yeniden ilan ettikleri süreç ele alınmaktadır.

“II. Meşrutiyet Dönemi: Seçimler ve Çok Partili Siyasi Hayat” adlı ikinci bölümde (s. 65-158); 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet idaresinde anayasa, seçim ve meclis tecrübeleri bakımından I. Meşrutiyet deneyimiyle benzerlikler, farklılıklar ve devamlılıklar ortaya konulmaktadır. Yine bu bölümde partilerin seçimlere katılımı, iktidar ve muhalefet ilişkileri çerçevesinde Türkiye'de çok partili siyasi hayata dair pek çok geleneğin izi sürülebilmektedir.

Birinci Dönem Meclis-i Mebusanı (1908-1912) başlıklı kısımda 1908 seçimlerinin yapılması için oluşturulan Seçim Kanunu detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. İlk kez bu seçimde siyasi fırkaların katılımı söz konusudur. İttihat ve Terakki Fırkası ve Ahrar Fırkası'nın siyasi fikirleri, seçim beyannameleri ve faaliyetleri ele alınmaktadır. Eserde fırkaların Meşrutiyet idaresinin güçlendirilmesi, millet hakimiyetinin yerleştirilmesi ve istibdada dönüşün

önünün tamamen kesme konusunda uzlaştıkları ortaya konulmaktadır. Fırkalar gayrimüslimler ve özellikle Müslüman Araplar ve Arnavutların desteğini almak için birbirleriyle yarıştı. Rum, Ermeni ve Yahudilerin seçimdeki talepleri, beklentileri ve hedefleri doğrultusunda fırkaları etkilemeye çalışmakla birlikte, bunlardan her biri kendi içlerinde bütünlüklü bir düşünceye sahip değildi. 1908 yılında yapılan seçimler sonucunda Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası karşısında varlık gösteremedi. Ancak bağımsız mebuslar ve İttihatçı karşıtı mebusların desteğiyle mecliste muhalefet odağı olmayı başardı. Eserde, Meclisi Mebusanın açılması sırasında okunan II. Abdülhamid'in Nutk-ı Hümayunu ve meclisin Arıza-ı Cevabiyesi değerlendirilmektedir. Yine bu dönemde meydana gelen 31 Mart Olayı olayı sonrasında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Ahrar Fırkası'nın siyaset sahnesinden silinmesi ve özellikle Kanuni Esasi düzenlemeleri üzerinde önemle durulmaktadır. Nihayet 1908-1912 yılları arasındaki İttihatçı muhalefet ilişkilerinin seyri ve farklı muhalif çevrelerin bir araya gelerek kurdukları ilk büyük muhalefet fırkası Hürriyet ve İtilaf şemsiyesi altında toplanması ele alınmaktadır. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin giderek güçlenen muhalefeti hazırlıksız yakalamak için seçim kararı aldırıldığı sürece yer verilmektedir.

İkinci Dönem 1912 Meclisi Mebusanı (1912) başlıklı kısımda Türk siyasi tarihine “sopalı seçim” olarak da geçen 1912 seçimleri ele alınmaktadır. İttihat ve Terakki iktidarda olmasının avantajıyla seçimlerde devletin olanaklarını kendi lehinde kullanarak muhalefete yönelik sert uygulamalarda bulundu. Muhalefetin mebus adayları hapis cezası ve fiziksel şiddet dahil çeşitli engellemelere maruz kaldı. Bu engellemeler muhalefetin seçim söylemine yansıdı. Karşılıklı sert suçlamalarda bulunan iktidar ve muhalefet bir yandan da gayrimüslimler ve Araplarla görüşerek bunların desteğini almaya çalıştılar. Seçimin sonucunda İttihat ve Terakki büyük zafer elde etti. İttihatçılar her ne kadar güçlü bir temsil oranı elde etseler de iç ve dış gelişmelerin seyri 1912 Meclisi Mebusanı'nın feshine giden yolu açtı. İttihat ve Terakki karşıtı subaylardan oluşan Halaskarı Zabitan Grubu'nun ortaya çıkmasıyla ordu siyaset geriliminin gün yüzüne çıkması ve Trablusgarp Savaşı henüz bitmeden Balkan Savaşlarının patlak vermesi gibi gelişmeler İttihat ve Terakki iktidarının sonunu getirdi. Onun yerine kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, Padişaha, Meclisi Mebusan'ın feshedilmesi yönünde karar aldirmaya çalıştı. İttihatçı çoğunluğun bulunduğu meclisin feshedilmesi Halaskarı Zabitan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi muhalifler tarafından da destek görmekteydi. Neticede İttihat ve Terakki'nin tüm çabalarına rağmen Meclis feshedildi ve seçim kararı alındı. Bu seferde Hürriyet ve İtilaf Fırkası devletin gücünü arkasına alarak seçimlerde etkili olmaya çalıştı. Ancak Balkan Savaşları nedeniyle seçimler yapılamadı.

Üçüncü Dönem Meclisi Mebusanı (1914-1918) adlı kısımda Türkiye tarihi açısından oldukça önemli bir dönem ele alınmaktadır. Balkan Savaşları'nın ciddi kayıplara yol açtığı bu dönemde Mahmut Şevket Paşa suikaste kurban giderken, İttihat ve Terakki, Babıali Baskını'yla Kamil Paşa Hükümeti'ni devirdi. Bir süre sonra yapılan seçimlere giren tek fırka İttihat ve Terakki idi. İttihat ve Terakki gayrimüslimlerin ve Arapların desteğini almak üzere görüşmeler yaptı. Uzun süren görüşmeler sonunda seçimlerin tamamlanmasıyla Meclisi Mebusan açıldı. Mecliste okunan Nutk-ı Hümayun ve Arıza-yı Cevabiye'de İttihat ve Terakki'nin görüşleri hakimdi. 1912 Meclisi Mebusanı'nın feshini gerçekleştiren Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti'ne yönelik bir devri sabık yaratılacağı anlaşılmaktaydı. 1914-1918 Meclisi Mebusanı Birinci Dünya Savaşı yıllarına denk geldi. Savaşla birlikte pek çok siyasi, ekonomik, toplumsal mesele meclisin gündemini meşgul etmişti. 1918 yılının sonlarına doğru savaşın seyri Müttefikler lehine gelişti. Mütareke imzalanması için İttihatçı Talat Paşa Hükümeti yerine Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kuruldu. 14 Ekim'de kurulan hükümet, Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Ancak Ahmet İzzet Paşa, İttihatçıların yurtdışına kaçışına göz yumduğu yönündeki suçlamalar ve mütarekenin şartlarına yönelik eleştiriler nedeniyle 8 Kasım'da istifa etti. Yerine gelen Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nin hedefi barış antlaşmasının imzalanmasıydı. Bununla

birlikte Mebusan Meclisi'ndeki İttihatçıların varlığı Padişah Vahdettin ve Sadrazamı rahatsız etti. Padişah, 21 Aralık 1918'de Meclisi feshederken seçimlerin ne zaman yapılacağına dair herhangi bir tarih vermedi. Böylece Osmanlı siyasi hayatında Vehdettin, Sadrazam, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve işgal güçlerinin etkisi artık daha fazla hissedilecek, İttihatçılar hedef haline gelecek ve yeni bir devri sabık söz konusu olacaktı.

“Son Osmanlı Meclisi Mebusan'ından Birinci Türkiye Büyük Meclisi'ne” adlı üçüncü bölümde (s. 159-210); İstanbul Hükümetleri ile Anadolu'daki Milli Mücadele hareketi arasındaki ilişkiler bağlamında gelişen siyasi ortamda Türkiye'de anayasa, seçim ve meclis tecrübeleri ortaya konulmaktadır. Padişah Vahdettin'in Meclisi Mebusanı feshetmesinin ardından çeşitli nedenlerle uzun bir süre yapılamayan seçimler, giderek güçlenen Anadolu hareketinin devreye girmesiyle yapılabildi. Ancak kısa bir süre sonra Müttefikler İstanbul'u işgal etti. Bu gelişme, Ankara'nın yeni bir merkez olarak sivrilmesine ve burada ulusal bir meclis kurulmasına zemin hazırladı. Yazar, bu bölümde millet egemenliğinin bütünüyle halka geçtiği dönemi ele almaktadır.

Üçüncü Dönem Meclisi Mebusan'ın Feshi Sonrası Osmanlı Hükümetleri ve Seçim Tartışmaları başlıklı kısımda, barış görüşmeleri, seçimler ve İstanbul Hükümeti ile Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu hareketinin ilişkileri ele alınmaktadır. Bu dönemde İttihat ve Terakki'nin boşluğunu doldurmak isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni destekledi. Ancak fırkanın güçlenmesinden rahatsız olan Damat Ferit Paşa onun etkisini kırmaya çalıştı. Diğer yandan Paris Barış Konferansı'ndan olumsuz cevap geleceğini anlayan Sadrazam Ferit Paşa, yapılacak barış antlaşmasının sorumluluğunu tek başına üstlenmemek, gayrimüslimlerin seçime katılmasıyla dış politikada elini güçlendirmek ve Anadolu hareketini engellemek için seçimlere gitme düşüncesindeydi. Bunun yanında, Anadolu hareketini dağıtma her yolu denemekten geri durmayan Damat Ferit Paşa başarısız oldu ve istifa etmek zorunda kaldı. Yerine kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti, Anadolu hareketi ile yaptığı görüşmelerden sonra seçimlerin yapılmasına karar verdi. Buradaki seçim kararı, Anadolu hareketinin güçlü bir siyasi aktör olarak ortaya çıkmasından dolayı İstanbul Hükümeti için bir zorunluluktu. Zira başka türlü Anadolu ile irtibatın sağlanmasına imkan yoktu. Yine söz konusu görüşmelerde seçimlerin nasıl yapılacağı, ne kadar süreceği ve gayrimüslimlerin seçimlere katılıp katılmayacakları önemli başlıklardı.

Dördüncü Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi(1920) adlı kısımda, Osmanlı Devleti'nde yapılan son seçimler ve Meclisi Mebusan faaliyetleri ele alınmaktadır. Seçim sürecine girildikten sonra seçimlere katılım noktasında kamuoyunda nasıl bir tavır takınılacağı da belli olmaya başladı. Rum ve Ermeniler ortak bir tavır sergileyerek seçime katılmama kararı aldılar. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve basını, Anadolu Hareketine duydukları güvensizlik ve Anadolu'daki seçimlere müdahale edileceği şeklindeki gerekçelerle seçime girmeme yönünde tavır sergilediler. İşgal bölgelerinde de seçim yapılamayınca katılım oranı düşük oldu. Meclis açıldıktan sonra Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin programı genel kurulda okundu. Bu programdaki en önemli vurgu barış antlaşması için yek dil ve yek vücut olunması gerektiği yönündeydi. Mebus olarak seçilen ancak Anadolu'da kalmayı tercih eden Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'daki mebuslar arasındaki ilişkiler, Misak-ı Milli'nin Meclis tarafından ilan edilmesinden sonra İstanbul'un işgaline giden süreç bu kısmın en önemli konularını oluşturmaktadır. Devamında Padişahın, Damat Ferit Paşa'yı sadrazam tayin etmesi, Meclisi Mebusanı feshetmesi ve İstanbul-Ankara ilişkilerinin bozulması sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasının önünü açan koşullar ele alınmaktadır.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1923) adlı kısımda I. TBMM'nin açılması, seçimler, meclisin faaliyetleri ve millet egemenliğinin kesin olarak yerleştiği süreç ele alınmaktadır. TBMM'nin kurulması sürecinde seçimlerin nasıl olacağı, meclisin hukuki ve yapısal özelliklerin ne olacağı hakkında tartışmalara yer verilmektedir. Ayrıca Mustafa

Kemal'in meclis konuşması, hükümetin oluşturulma süreci ve hükümet programı değerlendirilmektedir. Yine I. TBMM'nin 1921'de kabul ettiği Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun hazırlanma süreci, özellikleri ve maddeleri ele alınmaktadır. Yazar, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu yönündeki maddenin uygulama sahasındaki sürecinin 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasıyla tamamlandığını belirtmektedir. Sancaktar, I. TBMM'nin yasama faaliyetleri, önemli kararları, TBMM'deki siyaset yapımı ve gruplaşmayı değerlendirmektedir. Bu kısım Meclisin, seçime gidilmesi yönündeki kararıyla nihayet bulmaktadır.

Sonuç bölümünde (s. 211-215); kitabın ele aldığı 1876'dan 1923'e uzanan zaman dilimi içerisinde oluşan uygulama, gelenek ve kazanımlar değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeyi metodolojik açıdan ele alırsak kitabın bir özeti şeklinde değil, yazarın söz konusu dönemde oluşan demokrasi tecrübesine dair çıkarımlarını içerdiğini görebiliriz. Halk egemenliğinin tesis edilme süreci, anayasa, seçim ve meclis tecrübeleri bu çıkarımların ağırlık noktasını oluşturmaktadır.

Eserde siyasi gelenek bakımından Türkiye'de çok partili hayat, iktidar-muhalefet ilişkisi, ittifaklar, darbeler, suikastler ve bütün bu gerilimlerin yarattığı rövanşizm ve siyasi kutuplaşmanın üzerinde durulmaktadır. Eserinin geneline baktığımızda Türkiye'de siyasi partilerin kendi çıkarları ile ülkenin çıkarları arasındaki bocalamalarını görebiliriz. Bu bağlamda bir yanda anayasal düzen ve teamüller, diğer yanda siyasal konjontür ve partilerin istikbal kaygılarının uygulamaya yansımaları izleyebiliriz. Bütün bunlar aynı zamanda siyasilerin ve halkın anayasa, devlet ve siyaset algısının kökenlerini oluştururken, teori-pratik bağlamında bir akıl yürütmenin de önünü açmaktadır. Bununla birlikte eser, okura, günümüz ile söz konusu dönem arasında süreklilikler, kopuşlar, benzerlikler ve farklılıklar bağlamında kıyaslamalar yapma imkanı sunmaktadır.

Arşiv belgeleri, meclis tutanakları, dönemin gazete ve dergileri ile hatıratlar eserin temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Yazar, eserin giriş bölümünde kaynaklara dair yaptığı tahlilde, meclis tutanaklarının siyasi yapıların ve mebusların düşünce ve tavırlarını ortaya koyduğunu ve eserin anlatımına canlılık kattığını belirtmektedir. Telif eserler, doktora ve yüksek lisans tezleri eserin diğer kaynaklarını oluşturmaktadır.

Belli bir kronoloji takip edilmekle birlikte, eserin tümünde hakim olan yaklaşım ele alınan dönemdeki anayasa, seçim, meclis ve siyaset yapımına dair tecrübelerle odaklanmaktadır. Dolayısıyla dönemin siyasi olayları kronolojik bir çerçeveyi sağlamak bakımından işlev görmektedir. Bilimsel yöntemler gözetilerek yazılan eser, okura incelenen döneme dair bütünlüklü bir bakış imkanı sunmaktadır. Bununla birlikte her bir seçim ve meclis dönemi ayrı ayrı sınıflandırılmaktadır. Kaynakları, değerlendirmeleri ve tasnifi bakımından bir başvuru kaynağı niteliğinde olan Sancaktar'ın kitabı Türk demokrasi tarihine önemli bir katkıda bulunmaktadır.